

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИНЦИПУ З'ЯСУВАННЯ ІСТИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Ірина Козинець,

*викладач
Чернігівського державного
інституту права,
соціальних технологій та праці*

Конституція України проголосила людину, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищими цінностями (ст. 3). У той самий час упродовж становлення незалежності нашої держави триває процес удосконалення законодавства України з тим, щоб установити ефективні механізми захисту перелічених цінностей. У зв'язку з цим, набуває актуальності питання удосконалення механізмів саме кримінального процесу, його принципів, зокрема принципу з'ясування істини.

Принципи права – це виражені в праві нормативні засади, що характеризують його зміст, основи, закріплені в ньому закономірності суспільного життя [1, с. 93]. У гносеологічному розумінні правові принципи – це ідеї й положення, які, з одного боку, характеризують погляди суспільства на правові питання, притаманні даній історичній епосі, а з іншого – формулюють певні вимоги, виражені в узагальненій формі та адресовані учасникам правових відносин: суддям і адвокатам, позивачам і відповідачам, обвинуваченим і потерпілим тощо. Тому правові принципи – це не пасивне відображення дійсності й не абстрактні побажання, а дієвий інструмент регулювання правових відносин [2, с. 23].

Принципи кримінального процесу реалізуються саме в практичній діяльності, виражаючи в узагальненому вигляді її відповідний напрям, політичну та правову суть [3, с. 5]. Деякі принципи прямо сформульовані та визначені в окремих статтях, наприклад, здійснення правосуддя тільки судом (ст. 15 КПК України). Інші принципи, на що звертають увагу такі відомі вчені, як М. Строгович, Л. Явіч, І. Петрухін, М. Михеєнко, не сформульовані в окремих приписах, а виражені в статтях закону і випливають з їх змісту. Необхідне абстрагування, науковий аналіз з тим, щоб виявити ці принципи із конкретних статей [4, с. 176]. До таких принципів належить і принцип з'ясування істини у кримінальній справі. Зазначений принцип закріплений та конкретизований у ряді статей кримінально-процесуального закону. Так, зокрема, хоча в ст. 2 КПК України слово «істина» відсутнє, ідея про встановлення істини втілена в завданнях кримінального судочинства, де серед інших законодавець робить акцент на швидкому і повному роз-

критті злочинів, викритті винних та забезпеченні правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний.

Ст. 22 КПК України зобов'язує прокурора, слідчого та особу, яка провадить дізнання, вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як обставини, що викривають, так і обставини, що виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність.

Аналіз цих статей дозволяє зробити висновки, що законодавець намагався вивести формулу кримінально-процесуального судочинства, за умови застосування якої істина повинна бути встановлена за будь-яких обставин і в кожній кримінальній справі. Факт того, що завдання судочинства передбачають необхідність виявляти як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, свідчать про заборону на необ'єктивний підхід до вирішення кримінальних справ, заборону суб'єктивного підходу до прийняття рішень про винність або невинність особи. При застосуванні такої норми, сприйнятті її як керівної і визначальної для роботи працівників правоохоронних органів кількість випадків незаконного притягнення до кримінальної відповідальності повинна була б значно зменшитись, а результативність боротьби із злочинністю в Україні мала б зрости. Однак не можна з певністю стверджувати, що істина з'ясується у кожній кримінальній справі. На нашу думку, передумовою цього є:

- відсутність єдиного підходу науковців щодо визначення «об'єктивна істина» і вирішення питання про мету кримінального судочинства;
- необхідність закріплення в законі принципу з'ясування істини;
- неоднозначне ставлення працівників органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду до механізмів реалізації принципу з'ясування істини;
- низький професійний рівень працівників правоохоронних органів, що зумовлює невикористання всіх, передбачених законом заходів, спрямованих на з'ясування істини у кожній кримінальній справі;

• недостатність фінансування органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду, що зумовлює неможливість проведення спеціальних заходів (проведення складних слідчих дій, залучення спеціалістів, проведення експертиз), спрямованих на з'ясування істини.

Разом з тим, актуальність і необхідність реалізації цього принципу не викликає сумнівів.

Необхідно зазначити, що до цього часу не вирішеною проблемою є відсутність єдиного підходу науковців до визначення поняття «об'єктивна істина».

Слід зазначити, що науковці висували свої пропозиції щодо визначення поняття «істина», виділяючи різні її види: абсолютна, відносна, об'єктивна, матеріальна, формальна тощо. Вважаємо, що підстав для продовження дискусій з цього приводу немає. Адже істина існує незалежно від обставин, залишаючись такою, якою вона є. Розрізнення істини абсолютної й відносної, безумовної й умовної викликає сумнівами щодо можливості людини взагалі наблизитися до бездоганного знання. І. Фойніцький вважає, що «для кожного суду, як кримінального, так і цивільного, обов'язковим є прагнення до істини матеріальної, безумовної... враховуючи особливості процесуального розгляду, суд досягає лише істини формальної, умовної» [5, с. 9].

Вважаємо, що такі «особливості процесуального розгляду» є лише недоліками процесу, а, іноді, вони навіть перетворюються на перешкоди для здійснення кримінального судочинства. Однак вони не можуть стати причиною для відмови у справедливості. Іншими словами, неприпустимою є відмова від прагнення досягнути істини в кримінальному процесі.

Істина є цілісною і незмінною. Як слушно зауважили А. Наумов і О. Новіченко: «Істина, виражена в судовому вироку, має ті самі риси, що й будь-яке інше істинне знання, відрізняючись від останнього лише конкретним змістом» [6, с. 42].

Ми поділяємо думку О. Петрової [7, с. 9] щодо того, що в кримінальному процесі доречно використовувати термін «об'єктивна істина», оскільки ніякий інший термін не відображає специфіку істинного знання. Правильність такого вибору підтверджується численними науковими розробками, присвяченими визначенню поняття об'єктивної істини.

На думку Ф. Фаткулліна, під об'єктивною істиною «розуміється такий зміст знань (висновків) про обставини справи, який правильно відображає реальність, що існує поза межами нашої свідомості. Ці висновки істинні, якщо вони відповідають тому, що було у

дійсності» [8, с. 27]. Вчений слушно підкреслив ознаку істини – існування її поза межами свідомості.

Децо по-іншому визначали поняття істини Г. Горський, Л. Кокорев і П. Елькінд, які під об'єктивною істиною в радянському кримінальному процесі розуміли «повну і точну відповідність висновків органів дізнання, слідчого і суду про обставини конкретної кримінальної справи в її соціально-політичній і юридичній оцінці» [9, с. 62]. Очевидно, таке визначення є результатом свого часу, адже йдеться не стільки про об'єктивність, скільки про соціально-політичну оцінку, наявності якої неможливим стає всебічне і повне встановлення обставин справи.

Вітчизняний учений-процесуаліст М. Михеєнко під об'єктивною істиною в кримінальному процесі розумів «таке знання органу розслідування і суду про юридично значущі фактичні обставини кримінальної справи, що повно і точно відображає об'єктивну дійсність і не залежить від волі, бажання суб'єкта, який здійснює провадження у справі» [10, с. 30].

Об'єктивна істина в кримінальному процесі – це повна і точна відповідність фактам об'єктивної дійсності висновків слідства та суду щодо обставин справи, яка розслідується та розглядається, про винність чи невинність притягнених до відповідальності осіб [4, с. 132].

Як впливає з наведених вище дефініцій, жодна з них не може уникнути визначення істини як відповідності висновків дійсності (реальності). Отже, на нашу думку, тлумачення поняття «об'єктивна істина» повинно включати такі елементи:

- відповідність висновків слідства та суду об'єктивній дійсності (реальності);
- відповідність повинна бути повною і точною;
- відсутність упередженості та суб'єктивного підходу при формулюванні висновків слідства та суду.

Таким чином, під об'єктивною істиною в кримінальному процесі необхідно розуміти точну і повну відповідність висновків органів дізнання, слідства і суду про обставини справи об'єктивній дійсності з тим, щоб у кримінальному процесі були всебічно, повно і об'єктивно встановлені обставини кожної справи і кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний.

М. Строгович визначав принцип об'єктивної істини як вимогу, що «виражена у кримінальному процесі, згідно з якою факти по справі, що встановлюються органами слідства та суду, повинні відповідати об'єктивній дійсності, висновки слідства та суду

про винність осіб, притягнених до кримінальної відповідальності, повинні бути істинними. Основні факти, які мають встановити органи слідства та суд для правильного вирішення справи, – це подія злочину, скоєння його певною особою (обвинуваченим) і вина останнього» [4, с. 132].

Суть принципу з'ясування об'єктивної істини, вважає Б. Безлепкін, у тому, що висновки з усіх основних питань кримінальної справи і в досудових, і в судових стадіях (передусім щодо питання про винність чи невинність обвинуваченого), і всі основні слідчі і судові рішення повинні повністю відповідати обставинам і фактам, які мали місце в дійсності (об'єктивній реальності), а не в уяві окремих осіб [11, с. 35].

В. Тертишник під принципом з'ясування об'єктивної істини розуміє забезпечення відповідності висновків слідства та суду об'єктивній дійсності, фактичним обставинам події, що розслідується [12, с. 28].

На думку автора, найбільш вдалими є визначення принципу з'ясування істини, яке сформулював М. Михеєнко: «це вимога закону, яка зобов'язує суд, прокурора, слідчого та особу, яка проводить дізнання, всебічно, повно і об'єктивно дослідити обставини справи з тим, щоб з'ясувати істотні, юридично значущі факти, дати їм правильну правову оцінку і тим самим забезпечити правильне вирішення справи» [10, с. 229]. Саме це визначення повною мірою відображає характерні ознаки даного принципу.

Звертаємо увагу на те, що принципи права, маючи характер юридичних норм, є владними вимогами, які адресовані учасникам процесу, і надають право або забороняють діяти певним чином. Так, зокрема, при розслідуванні чи розгляді конкретних кримінальних справ реалізація зазначених вимог є обов'язковою для слідчого, прокурора чи судді. В цьому і полягає практичне значення процесуальних принципів. Ось чому закріпити необхідність всебічності, об'єктивності і повноти встановлення обставин справи недостатньо. «Це одна із умов, яка необхідна для досягнення істини», – зазначав М. Строгович [4, с. 135]. Цієї думки дотримуються й автори науково-практичного коментаря КПК України М. Михеєнко, В. Шибіко, А. Дубинський [13, с. 51].

На думку автора, чинне кримінально-процесуальне законодавство потребує змін і доповнень щодо законодавчого закріплення принципу з'ясування істини і створення ефективного механізму реалізації цього принципу на кожній стадії кримінального процесу. Норми кримінально-процесуального законодавства повинні бути сформульовані таким чином, щоб повністю усунути

двозначне розуміння їх працівниками органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, судами. Чіткість і повнота правил судочинства поставить нові вимоги до професійного рівня посадових осіб, які застосовують кримінально-процесуальне законодавство. Бездоганність норм права передбачає бездоганність правозастосовчої діяльності.

Новий КПК серед інших принципів повинен містити принцип з'ясування істини. Крок у цьому напрямі вже зроблений, у першому читанні була прийнята редакція ст. 7 Проекту КПК України 2003 р., в якій серед засад кримінального провадження в пункті 11 передбачалося встановлення істини у справі [14].

Необхідно зазначити, що ст. 2 чинного КПК України є результатом тривалої та плідної роботи вчених і практиків. І наявність у ній вимоги до викриття злочинів з метою, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний, не є випадковою. В новому КПК України треба врахувати всі позитивні аспекти, притаманні чинному Кодексу. Необхідним є і внесення доповнень, що будуть сприяти утвердженню в кримінальному процесі України європейських цінностей.

Європейська Конвенція про захист прав і свобод людини закріплює право на справедливий судовий розгляд (ст. 6). Оцінюючи справедливість конкретного судового розгляду, Європейський суд перевіряє: фактичну змагальність сторін у процесі; незалежність і законність призначення експертів та експертиз; законність методів одержання доказів; мотивованість рішень; порядок і фактичну можливість оскарження судових рішень сторонами, а також неможливість втручання в порядок оскарження судових рішень осіб, які не беруть участі у спорі і прав яких не зачепили судові акти; фактичну можливість участі сторін у розгляді справи на всіх її стадіях [15, с. 24].

Очевидно, що закріплені в національному законодавстві принципи з'ясування істини має встановлювати такі вимоги до діяльності органів дізнання, слідства та суду, виконання яких забезпечить право на справедливий розгляд кожної справи, а за Україною утвердиться статус європейської держави.

Недотримання принципів ставить під загрозу успішне вирішення завдань кримінального судочинства, перекидає мету і зміст процесуальних дій чи рішень. Порухення, недотримання принципів кримінально-процесуального права – порушення закону (пункт 3 ст. 367 КПК України, ст. 370 КПК України), яке передбачає відповідні санкції. Так, порушення принципу з'ясування істи-

ни, яке виявляється, зокрема, у неповному, однобічному та необ'єктивному дослідженні обставин справи, тягне за собою повернення справи на додаткове розслідування, виправдання підсудного, винесення окремої ухвали щодо тих, хто допустив це порушення.

У зв'язку з цим, питання про те, чи повинні висновки слідства та суду у кримінальних справах бути істинними, достовірними чи вірогідними, стає одним із найважливіших та найактуальніших в теорії та практиці кримінального процесу, і має бути вирішене однозначно: принципу з'ясування істини в кримінальному процесі бути!

Принцип з'ясування істини встановлює єдину можливу модель поведінки для співробітників органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду. Ця модель передбачає відсутність упередженості, неможливість нехтування своїми обов'язками, відмову від однобічності слідства.

Принцип з'ясування істини є гарантією справедливого покарання для осіб, винних у скоєнні злочину, адже суд (суддя), володіючи істинними знаннями про злочин, правильно оцінюючи їх, призначає покарання, що адекватне вчиненому злочину і буде справляти виховний вплив на особу злочинця.

Принцип з'ясування істини повинен бути відображений і в нормах КПК, що регулюють процес доказування. Дослідження обставин справи також має бути істинним. Отже, норми, які присвячені збиранню, перевірці та оцінці доказів, повинні виступати гарантіями з'ясування істини в кримінальному процесі.

Зважаючи на викладене, вважаємо за необхідне сформулювати такі пропозиції до проекту КПК України:

Пункт 2 ст. 2 проекту КПК України доцільно викласти у такій редакції:

«2) забезпечення з'ясування істини в кожній кримінальній справі з метою, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний»;

закріпити принцип з'ясування істини в Кримінально-процесуальному кодексі України серед інших засад кримінального провадження (ст. 7 пункт 11 проекту КПК України). При цьому пункт 11 ст. 7 проекту викласти у такій редакції:

«11. Принцип з'ясування істини»;

ст. 16 проекту необхідно викласти у такій редакції:

«Стаття 16. З'ясування істини у справі.

1. Суд, суддя, прокурор, слідчий, орган дізнання, особа, яка здійснила дізнання, зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення істини у кожній кримінальній справі.

2. Обставини кожної кримінальної справи повинні бути досліджені всебічно, повно й об'єктивно.

3. Забороняється будь-яка упередженість щодо підозрюваного, обвинуваченого, підсудного»;

пункт 3 ст. 164 проекту КПК викласти у такій редакції:

«3. Недостовірний доказ судом визнається таким, що не має значення для справи».

Література

1. Алексеев С. С. Общая теория права. – М., 1981. – Т. 1. – С. 93.
2. Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. – М., 1988. – С. 23.
3. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса. – М., 1971. – С. 5.
4. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1968. – Т. 1.
5. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. – Спб., 1996. – Т. 1. – С. 9.
6. Наумов А. В., Новиченко А. С. Законы логики при квалификации преступлений. – М., 1978. – С. 42.
7. Петрова О. В. Объективная истина и гарантии ее установления в уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Воронеж, 2000. – С. 9.
8. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. – Казань, 1976. – С. 27.
9. Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Элькин П. С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж, 1978. – С. 62.
10. Михеенко М. М. Проблемы развития криминального процесса в Украине: Выбранные творения. – К., 1999.
11. Безлеткин Б. Т. Уголовный процесс России. – М., 1998. – С. 35.
12. Тertiшник В. М. Кримінально-процесуальне право України. – К., 1999. – С. 28.
13. Михеенко М. М., Шибіко В. П., Дубинський А. Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 15.08.1997 / Відп. ред. В. Ф. Бойко, В. Г. Гончаренко. – К., 1997. – С. 51.
14. Проект Кримінально-процесуального кодексу України за станом на 2003 р. // www.rada.kiev.ua.
15. Огляд практики Європейського суду з прав людини: Норми та стандарти Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Міністерство юстиції України. – К., 2001. – С. 24.